

Dünyanın yaranışından, bəşəriyyətin varoluşundan başlanan bir sənət haqqında bu gün oxucularımıza maraqlı bir yazı təqdim etmək istəyirəm. Bu o sənətdir ki, bir çox sənət əsəri var olmadan xeyli əvvəl musiqi ilə birgə doğulub, musiqi qədər qədimliyə malikdir. Bəli söhbət Teatrdan gedir.

Sorusursunuzsa nədir teatr?

Onun ən uyğun tərifini Dünya təfəkkürünü dəyişməyə qadir dramaturq, ingilis yazar Vilyam Şekspir belə verib:

"Teatr insanı insana bağlamaq, insanla insanca danışmaq sənətidir". Teatr insana çatdırmaqda dünya üzərindəki ən təsirli sənət növlərindən biridir. O, yunanca "theatron", yəni "görmə yeri" sözündən gəlir. Kökündə ilk insa-

nın təbiət hadisələrini bədən hərəkətləri ilə simvolik olaraq təmsil etmək cəhdləri vardır. Avropada Üst Paleolit dövründən (e.ə. 40-10 min il öncə) qalmış mağara rəsmlərində əllərinə və üzlərinə heyvan dəriləri keçirmiş insanların ritmik hərəkətlər etdiyi bilinir. Bunlar maska və kostyum istifadəsinin, beləliklə də, teatrın ilk örnəyi hesab edilir. Maska insanın öz kimliyini aşaraq başqa kimlikləri və daha ümumi varlıqları təmsil etməsinin ən təsirli yollarından biridir.

Afina şəhər dövləti qərb teatrının başladığı yerdir. O, festivallar, dini mərasimlər, siyasət, hüquq, atletizm və gimnastika, musiqi, şeir, toy və yas mərasimləri və elmi seminarlardan ibarət olan klassik Yunanıstandakı geniş teatr mədəniyyətinin bir parçası idi. Afina tragediyası - ən qədim tragediya növü hesab olunur və şəhər dövlətinin teatr mədəniyyətinin önəmli bir bölümünü əhatə edən rəqs teatri növüdür. E.ə. VI əsrdə bir ara ortaya çıxdıqdan sonra, e.ə. V əsrdə (yunan dünyasına yayılmağa başladığından sonra) çiçək açmış və ellinist dövrünün başlanğıcına qədər populyar olmağa davam etmişdir.

Qərb teatri romalılar tərəfindən təkmilləşdirilmiş

və genişləndirilmişdir. Romalı tarixçi Livi (Livy) e.ə. IV əsrdə romalıların teatri ilk dəfə Etruskdakı aktörünün performansı ilə təcrübə etdiyini yazırdı. Bekam (Beacham) qeyd olunmuş adamdan öncə bir müddətdir ki, "teatr öncəsi təbiiqlər" ilə tanış olduqlarını bildirir. Sanskrit teatri da (qədim Hindistan) dünyanın antik teatr sənəti hesab olunur və o da eramızdan əvvəl yarandığı haqqında qədim mənbələrdə yazılıb. Daha sonra Çin teatrının inkişafı geniş vüsət alıb. Beləcə, teatr zaman və müəyyən mərhələlər keçdikcə, sənət halına gəlmişdir.

Azərbaycanda qədim teatr ənənələri

Bildiyiniz kimi şamanizm türk xalqları arasında geniş yayılmış dini cərəyandır. Bəzi ehtimallara görə isə, teatrın qaynağı şamanist inanclardır. Şamanist mərasimlərinin özəlliyi izləyici və iştirakçılara Tanrı səviyyəsində gücün simvolu yerinə, özünü göstərməsi idi. Bu mərasimlərdə müəyyən qaydalara uyğun davranışlarla özündəngədən şaman "o dünya ilə bu dünya" arasında bir vasitə rolu oynayırdı. Buna baxmayaraq teatrşünaslar Azərbaycan teatr sənətini kökləri xalqın fəaliyyəti, məişəti, şənlik və toy ənənələri, həmçinin dünyagörürü-

şü ilə bağlayırlar. Qədim tarixə malik "Sayaçı", "Novruz", "Gəvsəç" kimi mərasimlərdə xor, rəqs və dialoqla yanaşı, dramatik süjetə, hərəkətə, bəzən isə bədii surətə də rast gəlinir. Azərbaycan teatrşünaslarının fikrincə, "Novruz" mərasiminin mühüm epizodunu təşkil edən "Kosa-kosa" oyunu əsl teatr örnəyidir. Burada ardıcıl süjet, dramatik hərəkət, həmçinin xüsusi paltar geyinən maska taxan aktyor vardır.

Bir neçə gün davam edən toy mərasimlərində ifa olunan "Xan-xan", "Mütriblərin rəqsi", "Gəlinlə qayınanın deyişməsi" və s. epizodlar, burada oyun və tamaşa ünsürlərinin müstəqil əhəmiyyət kəsb etdiyini göstərir. Ozan-aşıq məclislərində, "Zorxana" səhnələrində, kəndirbazların çıxışlarında, habelə qədimdə el arasında geniş yayılan "Yuğ" mərasimində də meydan teatri ünsürləri güclü olmuşdur. Azərbaycan professional teatrının təşəkkülündə xalq teatri əhəmiyyətli rol oynamışdır.

Azərbaycanın professional teatrının yaranma tarixi

Azərbaycan teatrının tarixi 148 il əvvəl -M.F.Axundovun 1873-cü ilin mart və aprel aylarında Bakıda səhnəyə qoyulan "Lənkəran xanın vəzirini" və "Hacı Qara" tamaşalarından başla-

nır. H.Zərdabının təşəbbüsü, N.Vəzirov və Ə.Adıgözəlovun (Gorani) yaxından iştirakı ilə realni məktəbin şagirdləri tərəfindən göstərilən bu ilk həvəskar tamaşalar milli teatrın yaranması üçün qüdrətli təkan idi.

Həsən bəy Zərdabi "Bakıda Müsəlman Teatrının binası" məqaləsində yazır: "Bizim Bakıda müsəlman teatri çıxarmağımızı Tiflis qəzetlərinə yazmışdılar. Mərhum Mirzə Fətəli Axundov onu oxuyub mənə bir uzun kağız yazmışdı və çox razılıq eləmişdi ki, öz sağlığında onun komediyasını müsəlmanlar öz türk dilində çıxartdırlar və çox heyfslənmişdi ki, mən ona piş əz vaxt yazmamışam ki, özü də onu gəlib öz gözləri ilə görəydi və bir də yazmışdı ki, onun özüne "Hacı Qara" qeyri komediyalardan artıq xoş gəlir və təvəqqe eləmişdi ki, Tiflisdə gələndə ona bir-bir deyim ki, hər kəs öz rolunu necə oynadı? Zikr olan kağızdan belə məlum olur ki, onun komediyaları heç birisi o vaxtca türk dilində oynanmayıb. Əvvəlinci teatrımız yaxşı çıxdığına Bakıda sakin olan, kənarlardan gələn müsəlmanların iltinasına görə "Hacı Qara"nu bir dəfə də oynadıq, və bu səfər yüz manata qədər pul yığdıq".

Qabaqcıl Azərbaycan ziyalıları, sonralar Qori seminariyasını bitirən müəllimlər Şuşa, Naxçıvan və başqa şəhərlərdə teatr tamaşaları düzəldir, eyni zamanda, bu tamaşalarda "aktyor" kimi çıxış edirdilər. Şuşada qabaqcıl müəllim və ziyalı qüvvələri

Y.Məlik-Haqqəzərovun rəhbərliyi ilə yay təilləri zamanı klubda və Xandəmirovun teatrında müntəzəm surətdə tamaşalar

təşkil edirdi, M.F.Axundovun komediyalarını ("Xırs-quldurbasan", "Müsyö Jordan və dərviş Məstəli şah") oynayırdılar.

Teatr inkişaf yolunda

M.F.Axundovun əsərlərindən ibarət tamaşalar verildiyi bəllidir. 1876-cı ildən M.F.Axundovun komediyaları Tiflisdə də oynanılmışdır. Qabaqcıl ziyalılardan bir sıra komediya və vodevillərin müəllifi N.Vəzirov, B.Bədəlbəyov, Ə.Vəlibəyov, F.Köçərli, H.Sarıcalinski, Muxtar Muradov, İ.Şəfibəyov, məşhur xanəndə Cabbar Qaryağdıoğlu (Şuşa), M.Sidqi, C.Məmmədquluzadənin qardaşı Mirzə Ələkbər, dramaturq E.Sultanov (Naxçıvan), R.Əfəndiyev (Nuxa) və başqalarının fəaliyyəti özəlliklə qeyd olunmalıdır. 70-80-ci illərdə Azərbaycanın müxtəlif şəhərlərində fəaliyyət göstərən teatr həvəskarları tədricən Bakıdakı teatr xadimləri ətrafında formalaşmağa başlayırlar. Ona görə də Bakının teatr həyatı 80-ci illərin axırlarına doğru yenidən canlanır və burada əsl mənada müəyyən bir teatr kollektivi-

nin yaranmasına səbəb olur. 1887-ci ildən etibarən Bakıdakı teatr dəstəsinə H.Mahmudbəyov, S.M.Qənzadə və N.Vəliyev başçılıq edirlər. Onlar həmin dəstəni xeyli qüvvələndirərək, truppa halına saldırlar və bu truppa 1888-ci ildən artıq müstəqil teatr kollektivi kimi fəaliyyətə başladı.

1896-cı ildə H.Zərdabi Bakıda "Birinci müsəlman dram truppası" adlı ilk professional teatr kollektivini təşkil etdi. 1897-ci ildə Bakıda ilk dəfə "Artistlər ittifaqı" yaradıldı. İnqilaba qədərki Azərbaycan teatrının repertuarı milli dramaturqların - M.F.Axundov, N.Vəzirov, H.Vəzirov, N.Nərimanov, Ə.Haqverdiyev, C.Məmmədquluzadə və başqalarının pyeslərindən tərtib olunur, həmçinin rus (N.V.Qoqol, İ.S.Turqenev, L.N.Tolstoy) və Qərbi Avropa (V.Şekspir, F.Şiller, H.Heyne, J.B.Molyer) klassiklərinin əsərlə-

ri ilə zənginləşdirilirdi. Azərbaycan teatri ilk illərdən maarifçilik və demokratik ideyalara sadıq idi. M.F.Axundovun komediyaları ilə yanaşı, N.Vəzirovun "Müsibəti Fəxrədin", "Yağışdan çıxdıq, yağmura düşdük", Ə.Haqverdiyevin "Dağılan tifaq", "Bəxtsiz cavan", "Ağa Məhəmməd şah Qacar" N.Nərimanovun "Nadanlıq", "Nadir şah" pyeslərində feodal adətlər, mülkədar-kapitalist quruluşunun zülm və despotizmi cəhəlpərəstlik ifşa olunurdu.

Dahi Üzeyir Hacıbəylidə məqaləsinin birində yazır: "Teatr ictimai həyatın güzgüsü, sənət məbədi olduğundan teatrdə tamaşaya qoyulan əsərlər həyatımızın təkə əxlaqi cəhətlərini tərbiyə etməməli, həm də insan təbiətinə xas olan estetik hisslər aşılamalıdır".

Bütün keşməkeşli dövrlərdə baş verən çətinlik və mənərlərə baxmayaraq Azərbaycan Teatr Sənəti ancaq inkişafa doğru irəliləyib, həm Azərbaycan vətəndaşlarının, həm də dünya xalqlarının zövqünü oxşamaqda davam edir. Bu sənətin çətinliyini bütün məsuliyyətilə daşıyan hər bir incəsənət fədisini bayram günü münasibətilə ürək təbrik edirik! Uğurlar!

Əntiqə Rəşid

dal t.- 2021.- 11 mart.- S.8.

